ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL (JALT)
Vol.7.No.4 2024

اوڏڪي ٻوليءَ جي وياڪرڻي خصوصيتن جو تحقيقي اڀياس

RESEARCH STUDY OF GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF OADKI LANGUAGE

ڊاڪٽر ڦُلُو ’سندر‘ ميگھواڙ، محترم هنسراج هنس اوڏ، ڊاڪٽر اُم هاني سنڌو، محترمه انيتا ڪماري اوڏ، محترمه اقرا گبول

Dr. Phuloo `Sunder` Meghwar[1],
Mr. Hansraj Hans Oad[2],
Dr. Ume Hani Sindhu[3]
Ms. Aneeta Kumari Oad[4],
Ms. Iqra Gabol[5]

Abstract:

Oad community is one of the original inhabitants of Sindh, their language is Oadki. Even though it has been passing through many stages of prosperity for centuries. It has taken thousands of years to develop this language. From some historical sources or written books, it is revealed that the original race of Oad is mainly related to Mohan-jo-Daro. The Odiki language is rooted in the civilization of Mohan-jo-Daro. Even if it is such an ancient and rich language in terms of history and culture, no research has been done on it yet. Is Oadki is separate language or is it an idiom or dialect of Sindhi or any other language? What is the historical, linguistic, or cultural background of the Odaki language? Does the language have its distinctive features? Does the language have its vocabulary? Many questions like these are waiting to be explored. In other words, due to the lack of work on any aspect of linguistics, and due to the influence of neighboring and foreign languages, the language is under threat. Rhetoric, rules of sentence structure, and many other beautiful linguistic principles become obsolete over time. Which will be the loss of the historical heritage of the languages of the Indus Valley.

In this article, it is tried to highlight the greatness, importance, and richness of the Oadki language by highlighting the unique features of the language, also for further research.

Keywords:

Phuloo, Ancient, Inhabidant, Sindh, Meghwar, Oad, Oadki, Dhatki, Parkri, Marwari, Language, Linguistics, Culture, Indus Valley, History, Anthropology.

تت:

اوڏ برادري سنڌ جي اصلوڪن رهاڪن مان هڪ آهي، سندن ٻولي اوڏڪي آهي. توڙي جو اوڏڪي صدين کان ڪيترائي اوسر جا مرحلا پار ڪندي رهي آهي. هن ٻوليءَ کي نهڻ ۾ هزارين سال لڳا آهن. ڪن تاريخي اهڃاڻن يا لکيل ڪتابن مان پتو پوي ٿو ته، اوڏن جي اصل نسل جو بنيادي تعلق موهن جي دڙي سان آهي. يعني اوڏڪي ٻوليءَ جو پاڙون

[1] Dr Meghwar is an Assistant Professor at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan. Email: drphuloo@sbbusba.edu.pk

[2] Mr Oad is serving as Lecturer at Department of Political Science, University of Sindh, Jam Shoro, Sindh, Pakistan.

[3] Dr. Sindhu is a lecturer at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.

[4] Ms Oad is qualified BS Sindhi Language and Literature from Department of Sindhi Language and Literature Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.

[5] Ms Gabol is student of BS Sindhi Language and Literature from Department of Sindhi Language and Literature Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.

موهن جي دڙي جي تهذيب ۾ ڪُتل آهن. تاريخي ۽ ثقافتي حوالي سان ايڏي قديم ۽ شاهوڪار ٻولي هوندي به، ان تي اجان تائين ڪا تحقيق نه ٿي آهي، نتيجي طور ڇا اوڏڪي الڳ ٻوليءَ آهي؟ يا سنڌي يا ڪنهن ٻي ٻوليءَ جو محاورو يا لهجو آهي؟ اوڏڪي ٻوليءَ جو تاريخي، لساني يا ثقافتي پس منظر ڪهڙو آهي؟ ڇا اوڏڪي ٻوليءَ جون پنهنجو وياڪرڻي خصوصيتون آهن؟ ڇا اوڏڪي ٻوليءَ جو پنهنجو شبد ڀنڊار (Vocabulary) آهي؟ وغيره جهڙا ڪئين سوال ڪوجنا جي انتظار ۾ آهن. مطلب ته، لسانيات جي ڪنهن پاسي تي ڪم نه ٿيڻ ڪري، ۽ اوڏڪي ٻولي پاڙيسرين ۽ ڏارين ٻولين جي اثرن ڪري، خطري هيٺ آهي، جنهن جو وڏو نقصان اهو ٿي رهيو آهي ته، سنڌو ماٿري جي قديم ٻولين جي وياڪرڻي خوبين، خصوصيتن، صوتيتي شاهوڪاري، جملن جي جوڙجڪن جي قاعدن ۽ ٻين ڪيترن ئي خوبصورت لساني اصولن تي وقت جي دز چڙهندي ٿي وڃي. جيڪو سنڌو ماٿري جي ٻولين جي تاريخي هريٽيج جو نقصان ئي ليکبو.

هن مقالي ۾ اوڏڪي ٻوليءَ جي وياڪرڻي خصوصيتن جي اُڪيل ڪري، اوڏڪي ٻوليءَ جي عظمت ۽ شاهوڪاريءَ کي اجاگر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي، ته جيئن ڪوجڪ انهيءَ ٻوليءَ تي ويتر ڪوجنا ڪن، ۽ ادارا انهيءَ جي بچاءُ، بقاءِ، واڌاري ۽ سُڌاري لاءِ وقت سر ڪردار ادا ڪن.

اوڏ جاتيءَ جو تعارف

اوڏ سنڌ جي هڪ اصلوڪي، آديواسي ۽ قديم جاتي آهي. جنهن جي ٻولي اوڏڪي آهي. اوڏڪي ٻولي نالي مان ئي ظاهر آهي ته اوڏ جاتيءَ جي ٻولي آهي. تنهن ڪري اوڏڪي ٻوليءَ جو بڻ بڻياد يا تاريخ ڳولهڻ لاءِ پهرين اوڏ برادري جي بڻ بڻياد، تاريخي پسمنظر بابت مختصر ۽ تعارفي ڄاڻ ڏني ويندي.

ڪن ماهرن موجب اوڏ ڪتري/ ڪشتري/ ڇتري راجپوت آهن، يعني آريا آهن. جيڪڏهن آريا آهن، تنهن جو مطلب اوڏڪي ٻولي سنسڪرت يا هندي جي پراڪرت آهي. ڪن جو خيال آهي ته، موهن جي دڙي جا اڏيندڙ اوڏ آهن، يا اوڏ برادريءَ جو تعلق موهن جي دڙي سان آهي. اهي ٻاهريان آيل ناهن، تنهن جو مطلب اوڏڪي سنڌ جي اصلوڪي ٻولي آهي، جيڪا سنڌيءَ جي ڀيڻ، ماءُ يا ڏي آهي. تنهن ڪري، اوڏڪي ٻوليءَ جو بڻ بڻياد ڳولهڻ لاءِ اوڏ جاتي جي بڻ بڻياد ۽ ان جي تاريخ جو مختصر جائزو پيش ڪجي ٿو.

ڪنهن به جاتي بابت تاريخي حقيقتون معلوم ڪرڻ لاءِ، ''ماضي ۾ وڃي ڪنهن به مامري جي تهه تائين پهچڻ لاءِ ڪيئي ذريعا هن وقت موجود آهن، ۽ هن کان پوءِ مستقبل ۾ ڪيئي ذريعا اچڻ وارا آهن. علم جو ڇيهه ناهي. هاڻي اهڙا امڪانات موجود آهن ته ڪو 'سپر' ڊپر قسم جو ڪمپيوٽر موئن جي دڙي واري ٻولي پڙهي سگهي ٿو. جنهن مان پنجن هزارن سالن کان وني، انن هزارن سالن تائين جي قديم حقيقتن جا ڪجهه نه ڪجهه پهلو اسان جي سامهون نروار ٿي سگهن ٿا. پر هتي اسان جو ليکو چاڪو ماضي ۽ حال سان آهي. هڪڙو ذريعو ڏند ڪٿائون آهن، هوئن جي سڌي طرح ڏند ڪٿائين ۾ موجود آڪاٽين ڏانهن وڃبو ته اهي قطعي طور تي ناقابل اعتبار نظر ايندين، پر انهن ناقابل ڪٿائن جي معنويت تائين پهچڻ جي ڪوشش ڪجي، ته ڪجهه نه ڪجهه هٿ اچي ويندو ،پوءِ اها حقيقت مبهم ئي سهي ." (1)

تحقيق جي طريقيڪار جي معياري طريقي موجب، تحقيق جو بنياد ڪتابن ۾ موجود ثانوي مواد تي رکيو وڃي ٿو. ثانوي مواد نه هجڻ جي صورت ۾ ماڻهن کان ڳالهيون ٻڌي، انٽريو ڪري، مواد ڪٺو ڪبو آهي، جنهن جي ڇنڊڇاڻ ڪري، گهربل نتيجا ڪڍبا آهن. ڇاڪاڻ ته ڏندڪٿائن مان نڪتل نتيجا، اندازا، انومان يا ڪالپنڪ هوندا آهن، تن کي حتمي يا پختا نٽو ڪوني سگهجي. ان کان علاوه ''ماضي ۾ هٿ هٽڻ جو ٻيو وڏو ذريعو آرڪيالاجي آهي، جنهن ۾ ڪيميسٽري به هٿي ڏي ٿي. آرڪيالاجي جي حساب سان قديم عمارتن جي گهاريٽي توڙي اهڙي قديم عمارتن ۾ ليجندڙ ٽانون ،نڪرن،سڪن، ۽ ٻين شين مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو، ته اهو هنڌ ڪيترو قديم آهي. اهو قديم آثار مان ڪا سر پٽي ڪيميڪل عمل مان گذاريو، ته انهي سر جي عمر نڪري ايندي، ته اهو هنڌ ڪيترا سال پراڻو آهي.'' (2)

ثانوي مواد لاءِ، اهم ذريعو تاريخي مواد آهي، مشهور بگهارين مزاج نگار جارج مائڪس ڪنهن هنڌ لکيو آهي ته،''تاريخ هوندي ناهي، ۽ جاگرافي صرف عورت جي جسم جي ٿيندي آهي.'' (3)

پوري دنيا جي انهن قومن يا خطن جي تاريخ گواهه آهي، جن تي هُلائون ٿيون، ڪيترين ئي ڪاهون ٿيون، ۽ مختلف دورن ۾ مختلف قومن، جن جا مذهب، ثقافت ۽ ٻوليون ٻيون هيون، انهن پنهنجن حملن کي جسٽيفاءِ ڪرڻ لاءِ ان

خطي جي تاريخ ٿوڙي مروڙي لکي. ’’سنڌ جي تاريخ ڏکن ۽ ڏتن تي ٻڌل آهي، اهي چند تاريخن جا ڪتاب پڙهڻ مان لڳي ٿو، ته سنڌ جا جيڪي به رهاڪو آهن. اهي سڀ جا سڀ ٻاهران آيل آهن، هتي جڻ ڪو ماڻهو ئي نه رهندو هو. اها سنڌ سان حد کان وڌيڪ زيادتي آهي.‘‘ (4)

ان قسم جي سوچ جي پويان نسلي، قبائلي، مذهبي يا ڪي ٻيا سبب آهن. جنهن ڪري ڪيترائي ماڻهو پنهنجي جاتي يا برادريءَ جي پڻ ٻڌياد ڪي پنهنجي مذهب واري ملڪ، يا وري ان برادري يا قوم سان ڳنڍين ٿا جيڪا سياسي ۽ معاشي طور مضبوط آهي، يا ڪن دور ۾ مضبوط هئي. پر اڄڪلهه جي جديد دور ۾، ’’ڪنهن به ذات ۽ ڪڙم قبيلي جي اصليت ڳولهي لهڻ لاءِ جيڪو سائنسي علم موجود آهي، انهي کي چوندا آهن، ’Ethnology‘ ائٿنالاجي وري حصو آهي ائنتراپالاجي جو، انهي علم جي حساب سان ماڻهو جي قد ڪاٺ، جسماني بناوٽ، رنگ، روايتن، ريتن رسمن ،انساني روين، ٻولي جي اکرن، لباس لباس تي موجود پرت، ۽ چٽ جي پويان موجود Motives، بوءِ، هلڻ ڦرڻ، ۽ ٻين Movements کي چيڪ ڪرڻ پوءِ انهن جي اصل نسل کي پرکي سگهي ٿو. پر هن جديد دور ۾ به ٿي پيڙهيون اڳ جي ائنٿالاجي تي هٿ هٽبو، تڏهن وجي خبر پوندي، ڇاڪاڻ ته اڄڪلهه جينز به پاتي وڃي ٿي، جيڪا آمريڪين جي ڪلچر جو حصو آهي.‘‘ (5)

اوڏ جاتيءَ جي اُتپاڪ:

اوڏ اصل ۾ ڪٿان جا رهاڪو آهن، سندن اتپاڪ ڪٿان جي آهي، جنهن جي باري ۾ به الڳ الڳ رايا ملن ٿا. هڪ ته اوڏ سنڌ جا اصلوڪا آديواسي آهن، ٻيو ته اوڏ راجپوت آهن، ۽ انهن جو تعلق آريا لوڪن سان آهي، يعني اهي اصل سنڌ جا اصلوڪا رهاڪو ناهن، بلڪ اهي ٻاهران آيل آهن. ٻنهي خيالن جي مختلف حوالن جي چند ڇاڻ ڪري، اسان ڪي حتمي نتيجا ڪيداسين، جنهن مان ئي اسان اهو نتيجو ڪڍي سگهنداسين ته اوڏڪي ٻولي اصل ڪهڙي ٻوليائي خاندان يا خطي سان تعلق رکي ٿي.

پهرين خيال موجب، ’’ڀارت جي حڪمران نسلي گروهن ۾ ڪتريه (اوڏ راجپوت) نسل تمام قديمي حڪمران نسل آهي. اوڏ ذات جو شاخون ڀارت جي سرزمين تي پکڙيل آهن. اسان کي ان ڳالهه تي فخر آهي ته، هن ذات جي ماضيءَ جو احوال موجود آهي. مگر اسان ان جي کوجنا ڪئي ۽ ڪيترن ئي تواريخن سان ان جي ڀيٽا ڪئي، تڏهن خبر پئي ته اڃا تائين هن نسل جي پيدائش جي تاريخ اونداهيءَ ۾ گم آهي ۽ ليکڪن جي مختلف راين جي ڄار ۾ اُلجهيل آهي.‘‘ (6)

ڪاڪي ڀيرو مل مهرچند آڏواڻي موجب، ’’سنڌ ۾ هن وقت جيڪي ”اوڏ“ آهن، سي اصل دراوڙن جي ڪُل مان آهن. اهي اصل ڏکڻ هندستان ۾ هئا، اتر هندستان ڏي اچڻ کان اڳ واٽ تي جيڪو هنڌ اول وسائي ويٺا، سو هنڌ سندن نالي پٺيان ”اوڏر ديش“ سڏجڻ ۾ آيو، جنهن جو اُچار پوءِ ڦري ”اوڙيسا“ (Orissa) ٿيو. بمبئيءَ ڪاٽي جي ذاتين جو ذڪر ڪندي، هيءَ حقيقت اينٿوون صاحب ڄاڻائي آهي. انهن اوڏن مان پوءِ ڪي مارواڙ ويا، جتان پوءِ سنڌ ۾ آيا؛ پر ٻولي اڄ تائين مارواڙين جهڙي ڳالهائيندا آهن، اهي اصل هندو آهن، پر اڪثر مسلمانن جهڙي شڪل اٿن، ۽ ڪپڙا به اهڙا ڍڪيندا آهن. سندن پير رامڏيو آهي. جنهن جو ميلو سال بسال لڳندو آهي. ”اوڏ“ لفظ جي بنيادي معنيٰ آهي ”اڏيندڙ“؛ اهي اڄ تائين ڀتين جون اوساريون ڪٽيندا آهن.‘‘ (7) ڪاڪو ڀيرو مل لکي ٿو ته اهي دراوڙ آهن. مرزا قليچ موجب، ’’اصل مارواڙ جا هندو ماڻهو آهن ۽ انهيءَ پاسي جي ڳڏيل ٻولي ڳالهائيندا آهن. اڪثر مسلمانن جهڙي شڪل اٿن ۽ ڪپڙا به اهڙا ڍڪيندا آهن. ڀتيون اڏيندا آهن. سندن پير رام ديو آهي. اُنهن جا به گهڻا فرقا آهن: رانوڙ، پرمار، ڀٽي، چوهان وغيره. ‘‘ (8)

انسائيڪوپيڊيا سنڌيانا لکي ٿي ته، ’’اوڏ قديم ماڻهو ’دراوڙ‘ نسل مان آهن ۽ گهڻو ڪري گڏهن تي مٽي ڪڍڻ ۽ ڀتين جوڙڻ جو ڪم ڪندا آهن. سندن انهيءَ ڪم کي ’اوڏڪو ڪم‘ چوندا آهن. سنڌ ۾ اوڏ مسلمان به آهن ته غيرمسلم به. راجپوتن وانگر هن نسل جون به نکون آهن. مثلاً رانوڙ، پرمار، چوهاڻ ۽ ڀٽي وغيره. هنن جو پير رامڏيوُ آهي. اوڏن سان منسوب ڪيترائي ڪردار لوڪ ادب جو حصو آهن. ‘‘ (9)

هتي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته ڇا اهي دراوڙ آهن يا آريا (راجپوت)؟ جڏهن ته هن وقت دراوڙ ۽ آرين وارو نظريو پڻ رد ٿي چڪي آهي. ’’پهرين اڄون ٻولي تي لفظ ’’اوڏ‘‘خالص سنڌي جو لفظ آهي ،جيڪو هاڻي ڦري ٿيو آهي’’اڏيندڙ‘‘به ٿي پيڙهيون اڳي ڪنهن ٻي ذات جو ماڻهو ،پوءِ اهو چو نه ڪٽي سيد يا مغل هجي، ڪچا گهر اڏيندو هو، ته انهيءَ کي سندس ڪرت جي ڪري چوندا هئا، ’’اوڏ‘‘، مثلا ’’اسحاق اوڏ‘‘ آئون پاڻ مهراڻي جي ڪس جو رهاڪو آهيان ،

سو اهو لفظ ننڍپڻ ۾ ٻڌم، اهو لفظ ’’اوڏ‘‘ شاهدي ڏيو ٻينو آهي، ته اوڏ اصل ۾ سنڌ جا رهاڪو آهن، باقي ڪي اوڏ وڃي دهلي ۾ وينا، يا آسام ۾ اوڙيسا مان وڃي نڪتا يا مون ڪي خود ڪي اوڏن جو هڪ اهڙو خاندان سجهي ٿو، جيڪو ڪئناڊا ۾ رهي ٿو، ته انهي جو مطلب ناهي ته اوڏ ڪينيڊين يا دهلوي يا آسامي هئا. بس Melting Pot ۾ هليا ويا.‘‘ (10)

عبدالقادر جوڻيجو اوڏن ڪي اصلوڪا سنڌي ثابت ڪرڻ لاءِ وڏيڪ لِکي ٿو ته، ’’اڇو سائين ٻي نشاني ٿي، مون نڊي هوندي جيڪي اوڏ عورتون ڏٺيون ،انهن ڪي گج ۽ پڙو پهريل هوندو هو، سندس پڙي تي گولاڙي جي ول جا پٽ ۽ گج تي ٽيل ڪم جا جيڪي Motives هئا، اهي سڀ جا سڀ سماٽ وارا هئا، خود اسان جون وڏيون اهوئي لباس پائيندیون هيون. پر انهيءَ جو مطلب اهو ناهي، ته ڪو اوڏ ’’سماٽ‘‘ جا ماڻهو آهن. خود سماٽ جون ڪيترين ئي ذاتيون اجان تائين هندو آهن. مثلا سما، جوڻيجا، جاڙيجا، ۽ گوجرات ۾’’ ٺاڪر‘‘ چوندا آهن. ٺاڪر جو مطلب ٿيو، ’’راجپوت‘‘. انهي حساب سان ’’اوڏ‘‘ سنڌ جا راجپوت آهن، سي به سورج ونسي راجپوت. تنهن ڪان پوءِ جوڳين، ٻڙهن، ڪبوترن وانگر اوڏ خانا بندوش ناهن، جو مسلسل برما ڪان عراق تائين رلندا وتن. اصل ۾ اوڏ بروهين وانگر ’’Seasonal migrants‘‘ (موسم آهر ڪم سانگي لڏيندڙ) آهن. جيڪي پنهنجو اوڏڪو ڪم ڪري واپس سنڌ ڏانهن موٽيندا هئا. پر هاڻي سيٽل ٿي چڪا آهن. قصو اتي وڃي ٿو ڪٽي ته، ’’اوڏ‘‘ اصل ۾ سنڌي راجپوت آهن . ٻئي هنڌ هٽ هٽڻ اجايو آهي.‘‘ (11)

ٺاڪر لڇمي نارائڻ سنگھ، ڪاڪي ڀيرو مل مهرچند آڏواڻي، ۽ مرزا قليچ بيگ، موجب اوڏ جاتي اصل راجپوت ٺاڪر آهن. جڏهن ته جيڪڏهن اوڏ راجپوت آهن، ته انهن جي ٻولي هند آريائي ٻولين سنسڪرت، هندي ۽ ٻين پراڪرتين سان تعلق رکندڙ ٻولي هوندي. عبدالقادر جوڻيجي موجب اوڏ سنڌي راجپوت آهن، تنهنجو مطلب، اوڏڪي ٻولي سنڌ جي اصلوڪين ٻولين منجهان آهي.

ان ڳالھ جي ثابتي اوڏڪي ثقافت ۽ ٻوليءَ جي وياڪرڻي خصوصيتن مان به ملي ٿي، ته اوڏ سنڌ جا اصلوڪا رهاڪو آهن. ڇاڪاڻ ته، ٻولي نه صرف ثقافت جو جز آهي ۽ ثقافت جي اظهار جو ذريعو آهي، بلڪه ٻولي ثقافت مان جنم وٺي ٿي. اوڏ برادري پنهنجي ثقافتي رنگن جهڙوڪ: مذهبي عقيدن، ڏڻن، سوڻن، سانن، ڇني، مڱڻي ۽ شادي، طلاق، مرڻي جي ريتن رسمن، ويس وڳن، سينگار، زيورن، گهرن، گذرمعاش يا ڌنڌي، کاڌ خوراڪ، ڪرٽي، کهٽي وغيره جي حوالي سان نه صرف منفرد، پر شاهوڪار به آهي. جنهن جو تفصيلي ذڪر جيئل راءِ اوڏ لاڙڪاڻوي پنهنجي مقالي ’اوڏ قوم — تاريخي پس منظر ۽ رسم و رواج‘ ۾ ڪيو آهي، جيڪو 1982ع جي مهراڻ رسالي ۾ شايع ٿيو آهي.

اوڏڪي ٻولي:

ٻولين جي وجود ۾ اچڻ جي حوالي سان مختلف نظريا بحث هيٺ رهيا آهن. انهن مان فطرت يا ماحول جي آوازن مان ٻوليءَ جو سرجڻ مضبوط ۽ اهم نظريو آهي. جنهن تحت انسان جاگرافيائي، آبهوائي ۽ ماحولياتي فطري حالتن کان ٻولي ڳالهائڻ سکيو. ”ٻولي صوتياتي علمن جو هڪ سلسلو آهي، جيڪو ڪو انسان ردعمل طور هترادو يا فڪري ماحول جي وچ ۾ رهڻ سان ظاهر ڪري ٿو ۽ انهن حالتن جي موجودگيءَ ۾ ڪري ٿو، جيڪي هن جو ماحول ٺاٺائين ٿيون. انسان جي ٻوليءَ جو اهم ترين پهلو، جيڪو ٻوليءَ جا ماهر ۽ نظريا ڏيندڙ عالم عام طور تي خيال ۾ ئي نه ٿا آڻين، سو اهو آهي ته ٻوليءَ تائين پهچڻ ۾ انسان ڪي هزارين سال لڳي ويا هئا. هن جو مطلب آهي ته انسان پنهنجي ساٿي انسانن سان سمجهڻ جوڳن آوازن ۾ ڳالهائڻ تائين پهتو، تنهن کان اڳ هن ڪي اظهار جي ڪنهن به نموني تي هلڻو پيو هو. لفظن کان پوءِ لفظي سرشتا ۽ پوءِ جملا نهيا ته پوءِ وڃي مس ڪا ٻولي ٺٽي.“ (12)

جاگرافيائي، ماحولياتي، آبهوائي حالتن ۽ سماجي ضرورتن تحت سماج جڙن ٿا. انهن سماجن جي اصولن، قاعدن ۽ تقاضائن ۽ انهن جي عمل ۽ اظهار سان ثقافت جنم وٺي ٿي. جيڪا پڻ ٻوليءَ جي سرجڻ جو بنيادي سرچشمو آهي. مخصوص جاگرافي سان لاڳاپيل آواز ۽ لفظ جي هڪ خطي کان ٻئي خطي جي مٽي بيان ڪيل انفرادي سڃاڻپن تحت ٻوليون الڳ الڳ ٿي بيهن ٿين ٿيون. اوڏ خاص طور تي سنڌ ۽ عام طور تي هند جي مختلف علائقن ۾ آباد آهن. انهن خطن جو جاگرافي ۽ آبهوائي حالتون ته ٻين ٻولين ڳالهائيندڙن ۽ اوڏڪي ڳالهائيندڙن لاءِ ساڳيون آهن، پر جيڪا ڳالھ منفرد ٺاٺائي ٿي، سا آهي اوڏن جي ڪرت. سندن ڪرٽي (ڌنڌي) جي حساب سان انهن جي رهڻي الڳ آهي، جنهن ڪري سندن کهٽي (ٻولي) به الڳ ۽ منفرد ٿي ايري ٿي.

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

جيئل راءِ اوڏ موجب، ’’اوڏڪي ٻولي مارواڙي ٻولي سان گهڻو ملي جلي ٿي چند جملا هيٺ ڏجن ٿا.

نمبر	سنڌي	اوڏڪي
1	تون ڇا پيو ڪرين؟	تون ڪا، ڪري، تا؟
2	مان پڙهان ٿو.	مين، پَڙهين، پَلا.
3	تنهنجي پيءُ جو نالو ڇا آهي؟	تڏي، ٻا، چي، نا، ڪا، هي؟
4	تون ڪٿي وينو آهين؟	تون ڪني ٻيلها، هتا؟
5	تو وٽ گهڻا گڏهه آهن؟	تو، ڪن، گهٽين، گاڙهين هتسين؟
6	تون ڇا تي ڪمائيندو آهين؟	تون ڪي، ڦر، ڪماوي تا؟
7	مان گڏهن تي ڪمائيندو آهيان.	مين، گاڙهان پر، ڪماوين هين.

ان ڪان علاوهِ گڏهه کي ”گاڙو“، لَسيءَ کي ”ڇاڇڙي“، مڇيءَ کي ”ماڇڙي“، ڪٽ کي ”ڪاٽ“، ڪوڏر کي ”پاوڙا“، مسلمان مرد کي ”گوچا“ واٽئي کي ”باٽئا“، وارن کي ”چوٽي“، هٿن کي ”هاٿ“، پيرن کي ”پڳ“، مٽي کي ”نوڌ“، سلوار کي ”سُوٿڻ“، رلهي کي ”ڪَنڌولي“، ٻاهه کي ”جاڪتي“، پکيءَ کي ”سَرڪِي“ ۽ پاڪڙي کي ”جتري“ چيو وڃي ٿو.‘‘(13) نه صرف مارواڙي بلڪه، اوڏڪي سنڌ ۾ پاڙيسري ٻولين ۾ انهن جي محاورن سان هڪجهڙايون ۾ فرق رکي ٿي. ڇاڪاڻ ته ٻوليون هڪ ٻئي اثر قبولين ٿيون. هيٺ مختصر تقابلي جائزو ونجي ٿو.

اوڏڪي ٻولي ۾ پاڙيسري ٻولين ۾ محاورن جو تقابلي اڀياس:

دنيا جي سڌريل سماجن وانگر، سنڌ به گهڻ ٻوليائي، گهڻ ثقافتي، گهڻ مذهبي ڌرتي آهي، جتي هر ذات، ٻولي، رنگ، نسل ۽ مذهب جو ماڻهو صدين کان ملي جلي ڪري رهي پيو. مختلف دورن ۾ مختلف پاسن کان مختلف مذهبن ۽ ذاتين جا ماڻهو لڏي هتي آيا، جنهن جي ڪري سنڌ گهڻ مذهبي، گهڻ ثقافتي، گهڻ ٻوليائي خطو بڻجي ويو. پوري سنڌ ۾ انهي ءَجي آسي پاسي ۾ ڪيترين ئي ٻولين ڳالهايون وجن ٿيون، جن مان سنڌي، اوڏڪي، ڍاٽڪي، پارڪري، مارواڙي، گجراتي، ڪڇي اهم آهن. سنڌ ۾ ڳالهايون ويندڙ ٻولين جو اوڏڪي ٻوليءَ سان تقابلي اڀياس ڪجي ٿو.

سنڌي ٻوليءَ جو معياري ۽ ٿري محاورو ۽ اوڏڪي ٻولي:

اوڏڪي ٻوليءَ جي سنڌيءَ جو معياري ۽ ٿري مُحاوري سان لاڳاپو ڏيکارڻ لاءِ هيٺ ڪجهه لفظن جي ڀيٽ ڪجي ٿي.

سنڌيءَ جو معياري مُحاورو	سنڌي جو ٿري مُحاورو	اوڏڪي
اِهو	اِي	ها/ اين
ڪان	ڪَنان	سُون/ ڪُون
اوهين	اَئين	تمين
منهنجو	مهجو	مانجا/ مانڇا
هُو	اوءِ	اُون/ وا
هُجن	هُوَ ن	هُوي
نهارين	نهارئين	ڏيکئه لا
ڇا/ جو	ڪوهه	ڪا/ ڪان
بيهارين	بيهارئين	اياٽين
پنهنجو	پندجو/ پندرو	آپ ڪئه/ ڪا/ ڪِي
ڇا جي لاءِ	ڪوهه لاءِ	ڪي جي/ چي لا

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL

پُٽ	پُتر	پُوت
مُنڍي	مندري	بينٽِي
جنهن	جنهن	جکان/ جٹي
ڀيءُ	ڀيئو	ڀا

ڏاٽڪي ٻولي ۽ اوڏڪي ٻولي

سنڌيءَ جي ٿري محاوري کان وڌيڪ اوڏڪي ٻولي لفظن جي هڪجهڙاين يا وياڪرڻي خصوصتين ۾ ڏاٽڪي ٻوليءَ سان تمام گهڻي ويجهڙائي رکي ٿي. مثال طور: ڏاٽڪي ۾ اسم خاص سان ’يو‘ پڇاڙي گڏي نالن جا اچار مٽائن ٿا، مثال طور: پورو مان پوريو، ڏيپو مان ڏيپيو، مسلمانن جي نالن پنيان به ”يو“ ملائين ٿا، ”سومار“ بدران ” سوماريو“. هي ڏاٽڪي ٻوليءَ جو اثر آهي جو اوڏڪي ٻوليءَ ۾ ’يو‘ بجاءِ ’يا‘ چون، يعني ڏاٽڪيءَ ۾ ’سوماريو‘ ته اوڏڪيءَ ۾ ’سوماريا‘ چون.

”سنڌيءَ ۾ سڀ ڪنهن لفظ جي پڇاڙي ۾ ڪا نه ڪا اعراب آهي، جنهن جو اچار چٽو ڪن ٿا ۽ شڪارپوري اهو ٿا، وچولي طرف ان جو اچار اهڙو اڻ لکي طرح ڪندا آهن، جو ڌاريو ماڻهو سندن ڳالهائڻ مان جيڪر سمجهي ڪين سگهي، ته هر هڪ لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪا اعراب آهي، لاڙ جا ماڻهو، خاص ڪري هندو، اهو اچار اڪثر ڪو نه ڪن.“ (14)

سنڌيءَ ۾ جيڪي مذڪر مان مونث يا مونث مان مذڪر ۽ واحد جمع لفظ جي آخري اکر تي اعراب مٽائڻ سان ڪبا آهن. تن لاءِ اوڏڪيءَ ۾ پنهنجا اصول آهن، ڇو ته اوڏڪيءَ جي لفظن جي آخر ۾ اعراب نه هوندي آهي. اسم جون واحد جمع يا مذڪر مونث صورتون ۽ حالتون، جملي جي جوڙجڪ ۽ فعل جي زمان موجب ڦيري ۽ جملي جي فاعل موجب سڃاڻپ ۾ ايندڀون آهن.

ڏاٽڪيءَ ۾ لفظ سسائڻ جي عادت اوڏڪي ۾ به ساڳي آهي.

مثال طور:

ڳاءُ ڳا

بابا/ابا ڀا وغيره

ڪڇي ٻولي ۽ اوڏڪي ٻولي

قديم دور کان اوڏڪي ٻولي ۽ ڪڇي ٻوليءَ جو هڪ ٻئي سان ويجهو تعلق رهيو آهي، تنهن جا سبب هڪ ته جاگرافيائي آهن، ٻيا سياسي آهن ۽ ٽيان مذهبي. انهن ٽنهي سببن ڪري هڪجهڙائي پيدا ٿيڻ لازمي امر آهي. اوڏڪي ۽ ڪڇي ٻنهي ٻولين هندي ۽ سنسڪرت جا ڪيترائي لفظ گجراتي جي ذريعي پنهنجائيا آهن، نه صرف انهن جو گجراتي طرف پنهنجائپ وارو رويو رهيو بلڪ انهن ٻنهي ٻولين پڻ هڪ ٻئي تي اثر ڇڏيا.

عبدالحفيظ قريشي لکي ٿو ته، ”ڪڇ ۽ گجرات جي قديم آثارن واري تاريخ ٻڌائي ٿي ته، سڄو سوراشٽر(ڪڇ، گجرات، جوناگڙهه وغيره) ۽ راجستان قديم سنڌو سلطنت جو ڏاکڻيو علائقو رهيو آهي، انهي سلطنت جو مرڪزي علائقو/ شهر موهن جو دڙو رهيو آهي. سنڌو سلطنت جا اهي ڏاکڻا علائقا سڄي سنڌ جي عام ماڻهن ۽ حاڪمن جي پناهه گاهه طور ڪم ايندا رهيا آهن، سنڌ ۾ جڏهن سنڌي غير محفوظ ٿيا ته هنن ڪڇ ڏانهن لڏ پلاڻ ڪئي، اهو سلسلو تاريخ جي هر ڏڪئي دور ۾ نظر اچي ٿو.“ (15)

اهڙي طرح گجرات، راجستان، ۽ سنڌ جا ڳانڍاپا سياسي، سماجي، معاشي، مذهبي، ثقافتي ۽ تاريخي تمام ويجها ترين رهيا آهن. اهڙي حالت ۾ اهو فطري عمل هو ۽ آهي، ته انهن خطن جون ٻوليون هڪ ٻئي کي جيئرو رکڻ، سينگارڻ، شاهوڪار بڻائڻ ۽ اڳتي وڌائڻ لاءِ هڪ ٻئي کي مالا مال ڪن. ٻولين جي انهي ڏي وٺ جي عمل ۾ اوڏڪي ٻولي پڻ ڪڇيءَ سان نيائيندي رهي آهي ۽ ٻئي ٻوليون هڪ ٻئي جا اثر قبولڻ کان ناهن بچي سگهيون. لفظن کي سسائڻ ٻنهي ٻولين ۾ هڪجهڙو آهي.

جيئن: ڪڇي ۾ ڇئيس(ڇونديس) ۽ اوڏڪيءَ ۾ ڪهيس

ڪڇيءَ ۾ ’اين‘ ملائڻ سان جمع ٿين ٿا، جڏهن ته اوڏڪي ۾ صرف مونث اسم جيڪي ’اِييا‘ سان ختم ٿين ٿا.

ڪڇي		اوڏڪي	
واحد	جمع	واحد	جمع
گهر	گهرين	روٽِي	روٽِييا
ماڻس	ماڻسين	گهوڙي	گهوڙِ ييا
جانور	جانورين	ٻوري	ٻورِ ييا
ڏڪ	ڏڪ	ڪنڊي	ڪنڊِييا

پارڪري ٻوليءَ اوڏڪي ٻولي

پارڪري ۽ اوڏڪيءَ ۾ صوتياتي ۽ لفظي هڪجهڙائي آهي، يعني ڪيترائي لفظ هڪجهڙا ته وري ٿوري ٿوري اچار جي ڦيري وارا آهن، مثال طور:

اوڏڪي	پارڪري	سنڌي
ٻوڻ	ٻين	پيڻ

اوڏڪي ۽ پارڪريءَ ۾ سنڌي آوازن جو بدلجڻ.

سنڌي	اوڏڪي	پارڪري	صوتي تبادل
ڇٽي	ڇٽري	ستري	ٽ کي تر ۾ بدلائڻ
ڊيل	ڍيل	ڍيل	ڊ کي ڍ ۾ بدلائڻ
صوف	صوق	صوق	ف کي ق ۾ بدلائڻ
وينو	ٻيلها	ٻيئو	و کي ٻ ۾ بدلائڻ
لغڙ	لگڙ	لگڙ	پارڪريءَ ۾ غ، گ ۾ ۽ اوڏڪيءَ ۾ وري غ، گ ۾ بدلي ٿو.

گجراتي ٻوليءَ اوڏڪي ٻولي

اوڏڪي، هِتان جي اصلوڪين ٻولين جي سٽ مان آهي. جيڪا هڪ زنده ٻولي هوندي، پنهنجي ڌوڙي ۽ بنيادي ٻولين جي اثرن کان آجي ناهي. انهن ۾ هندي ۽ سنسڪرت اهم ٻوليون آهن. جن جو اثر، وچ ۾ آيل علائقن (گجرات، مارواڙ وغيره) کان ٿيندي قبولي ٿي. جڏهن ته هندي ۽ سنسڪرت ڳالهائيندڙ جي ۽ اوڏڪي ڳالهائيندڙ جي هڪ ٻئي ڏانهن اچ وڃ ٿي آهي، ته انهن کي، اِنهن وچ ۾ پيل علائقن تان ضرور گذرڻو پيو آهي، اهڙي طرح اڻ سڌي طريقي سان جڏهن اهي ٻوليون ايئن هتي پهچن ٿيون ته پاڻ سان گڏ ذريعو بڻيل ٻولين (گجراتي، مارواڙي، پارڪري ۽ ڪڇي) جا به اثر پاڻ سان گڏ کڻي ٿيون اچن ۽ ان کان علاوه گجراتي ۽ ٻين ٻولين جا اوڏڪيءَ سان جاگرافيائي ويجهڙائي هئڻ ڪري سڌا سنوان اثر پڻ پيا آهن.

”سنڌ جي لساني جاگرافيءَ جي اونهي اڀياس مان معلوم ٿو ٿئي ته، سنڌي زبان جي ڪڇي، لاڙي، ٿري ۽ پارڪري لهجن تي گجراتي زبان جو اثر گهڻو رهيو آهي. ڪڇ ۽ پارڪر، گجرات جا پاڙيسري علائقا آهن: ان ڪانسواءِ ڪڇ

جو وڏج واپار سڄو گجرات جي اثر هيٺ رهيو آهي، گجرات ۽ سنڌ جا سياسي ۽ سماجي ناتا سومرن جي زماني کان به اڳاٽا رهيا آهن، اهڙن ناتن ۽ رشتن جو تفصيلي احوال سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي ڪتاب ۾ ڏنل آهي."(16)

آباديءَ جي تبديلي، سماجي ۽ سياسي ناتن، مذهبي، واپاري ناتن ۽ ڏي وٺ سبب اوڏڪي ۽ گجراتيءَ جو هڪ ٻئي تي اثر ٿيو.

اوڏڪي ٻوليءَ تي گجراتيءَ جو تمام گهڻو اثر آهي، پر لاڙي، ٿري ۽ پارڪري به انهن اثرن کان ڇٽل نه آهن. اِهي اثرن جا تفصيل مثالن سان هيٺ ڏجن ٿا:

صوتياتي اثر: صوتياتي لحاظ کان اوڏڪي، ڪڇي، لاڙي ۽ پارڪريءَ ۾ ڪو خاص فرق ڪونهي، جيڪي سڀ گجراتيءَ جي اثر هيٺ آيل ٿيون ڏسجن. اوڏڪي، ڪڇي، لاڙي، پارڪريءَ ۾ ڪن لفظن ۾ 'ز' کي 'ج' ۽ 'ج' کي 'ز' ڪري اچاريو ويندو آهي. اهڙي طرح گجراتيءَ ۾ 'س' کي 'ش' ۽ 'ش' کي 'س' اچاريو ويندو آهي. ساڳي طرح گجراتيءَ ۾ 'ف' کي 'ق'، 'غ' کي 'گ'، 'خ' کي 'ڪ' اچاريندا آهن. اهي اثر اوڏڪي، ڪڇي، لاڙي ۽ پارڪري لهجن ۽ ٻولين ۾ بلڪل نمايان آهن.

اوڏڪي ٻوليءَ جي مطالعي مان اهو پڻ ثابت ٿو ٿئي ته، گجراتي ٻوليءَ جو سنڌي تي پڻ گهڻو ئي اثر ٿيو آهي، هيٺ حرف جملي، حرف جر ۽ حالت تغيريءَ (مڪاني) جي اثرن جا مثال نموني طور ڏجن ٿا.

حرف جر:

سنڌي	گجراتي	اوڏڪي	جملي/فقري استعمال
۾	مانهه	مين	ڏڏ لوٽئه مهين نو. (اوت)
کي	ني	نون	ساجن نان ڪتاب ٻتاڙ.

حالت:

سنڌي ٻوليءَ ۾ حالت مڪاني يا حالت جريءَ جي حالت ۾ اسم جي پويان آيل حرف استعمال ڪبو آهي، جيئن: 'گهر ڏانهن'، 'گهر ۾'، 'گهر کي'. گجراتي ٻوليءَ ۾ 'گهر ڏانهن' کي گرين/ گري(گهري) ڪري اچاريندا آهن. گجراتيءَ جو اثر اوڏڪي، ڪڇي ۽ پارڪريءَ تي نظر اچي ٿو:

سنڌي	گجراتي	اوڏڪي	ڪڇي	پارڪري
گهر وڃان ٿو.	گرين/گري جائون ڇون.	گهرين جان لا.	گرين/ گري وڃان ٿو.	گرين جائون تو.

ڍاٽڪيءَ ۾ پڻ چون، 'گهري جائون تو.'

حرفن_(particles) جو استعمال:

"سنڌي ٻولي ڪنهن اسم يا ضمير تي زور ڏيارڻ/ ڏيڻ لاءِ 'ئي' لفظ ڪم آڻبو آهي، پر گجراتيءَ ۾ 'ئي' جي بدران 'ج' استعمال ڪيو ويندو آهي".(20) ڊاڪٽر الانا صاحب لکيو آهي ته گجراتي ۾ 'ئي' جي بدران'ج' ڪم ايندو آهي، اها ڳالهه هيئن صحيح ٿيندي ته گجراتيءَ ۾ 'ئي' سان گڏ 'ج' ملائبوآهي، جيڪو اوڏڪي ۽ ڪڇيءَ ۾ به ساڳي طرح استعمال ٿيندو آهي پر سنڌي ۾'ئي' ۾ 'اِي' سر هوندو آهي، جڏهن ته اوڏڪي، گجراتي، ۽ ڪڇي ۾ 'ئي' ۾ 'اي' سر هوندو آهي، انهيءِ جو استعمال هيٺ ڏنو وڃي ٿو.

سنڌي	گجراتي	اوڏڪي	ڪڇي	پارڪري
تون ئي وڃ	تون ئي ج جائو	تون اي جا	تو ئي ج وڃ	تون ج جائو

ڍاٽڪيءَ ۾ چون، 'تون ايج جا.' گجراتي ۽ اوڏڪيءَ ۾ ڪيترائي فعل هڪ جهڙا آهن.

شبد ڀنڊار:

اوڏڪي ٻوليءَ جي لغت جي اڀياس سان معلوم ٿئي ٿو ته، اوڏڪيءَ جي لغوي ذخيري ۾ خاص طور گجراتيءَ جا ڪيترائي لفظ شامل ٿي چڪا آهن، جيڪي ڪڇي، پارڪري، ڍاٽڪي ۽ مارواڙيءَ، مان ٿيندا هيستائين پڳا آهن. ڪن جي شڪل ڪٿي ڪٿي مٽيل به آهي، انهيءَ جو سبب گهڻي عرصي ۽ ٻين ٻولين وٽان گهمندي اچڻ ٿي سگهي ٿو.

سنڌي	گجراتي	ڍاٽڪي	ڪڇي	پارڪري	اوڏڪي
وڏو ڏير	جيٺ	جيٺ	جيٺ	جيٺ	جيٺ
وڏي ڏيراڻي	جيناڻي	جيناڻي	ڄيناڻي	ڄيناڻي	جيناڻي
پير	پڳ	پگ	پڳ	پڳ	پگ
وجان	جائون	جائون	ونجان	جائون	جان

مٿي ڏنل ٻولي، محاوري ۽ لهجي جي وچ ۾ فرق ۽ وصفن جي وضاحت ۽ پاڙيسري ٻولين ۽ محاورن جي تقابلي اڀياس ڪي بنياد بڻائي، اها ڳالهه واضح ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي سين ته اوڏڪي الڳ ٻولي آهي، ۽ اوڏڪي ٻولي، سنڌي، ڍاٽڪي، مارواڙي، گجراتي، پارڪري جي ڀيڻ آهي. انهيءَ ڳالهه کي وڌيڪ واضح ڪرڻ لاءِ اوڏڪي ٻوليءَ جي وياڪرڻي خصوصيتن جو اڀياس ڪنداسين.

اوڏڪي ٻوليءَ جون وياڪرڻي خصوصيتون

اوڏڪي ٻولي هڪ مڪمل ٻولي آهي، جيڪا اوڏ برادري جي اظهار جو ذريعو آهي. اِها انهن جي ثقافت جي ڀرپور عڪاسي ڪري ٿي، ته ڄاڻ جو به ذريعو آهي. اوڏڪي ٻوليءَ جي اوڏن جي ثقافت جي گهرجن ۽ اثرن هيٺ جوڙجڪ ٿيل آهي، تنهن ڪري انهي جا پنهنجا آواز، اندروني سٽاءِ، يعني لسانياتي خصوصيتون آهن.

اوڏڪي ٻوليءَ جا آواز ۽ اکر

هر ٻوليءَ جا پنهنجا آواز آهن، ڪنهن ۾ گهڻا ته ڪنهن ۾ ٿورا. ڪن ٻولين ٻولين جا ڪي آواز هڪجهڙا هوندا آهن، ته ڪن جا ٿورا ڪي گهڻا مٽيل. مطلب ته آواز، ٻوليءَ جي وجود جو بنيادي جز آهي. اهي آواز جاگرافيائي ۽ ماحولياتي حالتن هيٺ جنم وٺندا آهن. آوازن لاءِ انسان جو وات، زبان، چپ، ڏند وغيره بنيادي ۽ اهم ڪردار ادا ڪن ٿا. جڏهن ته انسان جي جسماني جوڙجڪ، ماپ يا صورت جاگرافيائي ۽ ماحولياتي حالتن ۽ اثرن هيٺ جڙي ٿئي ٿي. ٻيو ته انهي مخصوص خطي جي موسمن، هوائن، گرمين، سردين، برساتن جي حساب سان اتي وڻ، ٻوٽا، جانور، وغيره پيدا ٿين. مطلب ته ماحول ۾ ٻڌڻ ۾ ايندڙ آواز ئي ٻوليءَ جا آواز بڻبا آهن. مطلب ته سماج جو ٻوليءَ سان تعلق اتان ئي جڙي ٿو وڃي.

”لفظن جي اچارڻ جو سڌو لاڳاپو ۽ گهرو تعلق، انسان جي ’اعضاء نطق‘ (ڳالهائڻ وارا عضوا) سان آهي، جنهن ۾ وات جو ڪوپو، گلو، نڙگهٽ، ڪاڪڙو، تازونءَ وارو ڪوپو، ڄڀ، چپ، ڏند، نڪ، ڦڦڙ ۽ پيٽ ڇهه شامل آهن. انهن مان ڪنهن به هڪڙي عضوي جي بناوت ۾ ڪا ڦيرڦار يا گهٽ وڌائي يا معمولي ڪا مٿاسٽا ٿيڻ سان، ٻولين جو ٻوليائتو عمل متاثر ٿئي ٿو.“ (17)

مطلب ته ڪنهن ٻوليءَ ۾ سڀ آواز منفرد ناهن، ڪن ماهرن جو خيال آهي ته ٻولي ان کي تسليم ڪجي جنهن جا پنهنجا آواز هجن، جڏهن ته اهو ممڪن ناهي ته اهڙا ساڳيا آواز ٻي ڪنهن ٻوليءَ ۾ موجود نه هجن.

ڪجهه ماهرن جو اهو چوڻ آهي ته، ٻولي ۽ زبان ۾ فرق رسم الخط جي بنياد تي آهي؛ جنهن کي پنهنجو رسم الخط آهي سا زبان آهي ۽ جنهن کي پنهنجو رسم الخط ناهي، اها صرف ٻولي آهي، زبان نه. جڏهن ته آئون انهي رايي سان به سهمت ناهيان، ڇاڪاڻ جو ڪيتريون ئي اهڙيون ٻوليون آهن، جن جو پنهنجو رسم الخط ناهي، اهي ٻين ٻولين جي رسم الخط ۾ لکيون وڃن ٿيون، پر اهي مڃيل ترين ٻوليون آهن. وڏو مثال انگريزي ٻوليءَ جو آهي، جيڪا اڄ تائين رومن ۾ لکي وڃي ٿي، ان کي پنهنجو رسم الخط ناهي. ٻولي ۽ زبان لفظن ۾، صرف لفظي فرق آهي، ٻولي سنڌي لفظ آهي، زبان فارسي. اهڙي ريت عربيءَ ۾ لسان، هندي ۾ ڀاشا، اردو وارا زبان ۽

ٻولي ٻئي لفظ ڪتب آڻين، ته انگريزي ۾ لينگئيج وغيره. جيڪڏهن ٻولي ۽ زبان ۾ فرق آهي، متين سيني لفظن جي بنياد تي پڻ فرق هجڻ گهرجن.

اها ڳالھ هيئن چئجي ته رسم الخط هجڻ سان ٻولي، معياري ٻولي بڻجي ٿي، ته صحيح ٿيندو. اوڏڪي ٻوليءَ جي رسم الخط ۽ انهي جي صوتياتي نظام تي اهڙو ڪو خاص ڪم ناهي ٿيو. اوڏڪي ٻوليءَ جي الفابيٽ ۾ 34 اکر آهن:

ا ب ٻ پ ت ٿ ٽ ٺ ٿ پ ج جھ چ ڇ د ڏ ڊ ڍ ر ڙ س ش ق ڪ ک گ گھ ل م ن ڻ و ھ ي.

ڳالھائڻ جا قسم ۽ انهن جا ڦيرا ۽ گردان:

ٻولين جي انفراديت نه صرف لفظي ذخيري تي آڌاريل هوندي آهي، بلڪه آبهوائي حالتن موجب انهيءَ خطي جي مخصوص ٻوليءَ جا پنهنجا منفرد آواز به هوندا آهن، جيڪي پڻ ٻوليءَ جي انفراديت ڪي بنياد بخشين ٿا.

”لهجن، محاورن، ڪلچر ۽ لفظن جي معنويت جي لحاظ کان تحقيق جي ڊگهي روايت آهي، جنهن ڪي سماجي لسانيات جي مد ۾ شامل ڪري سگهجي ٿو. ٻولي ڪي قدر سماجي حالتن جو پرتوو آهي، تنهن ڪري سماجي سائنسدانن جي ڪوجنا لاءِ مفيد ثابت ٿئي ٿي. ٻوليءَ جو لفظي ذخيرو ان جي ڳالهائيندڙن جي ضرورتن، تجربن ۽ ماحول جي چٽي تصوير ٿئي ٿو.“ (18)

ڊاڪٽر قاسم ٻگهيو، جي ايم سيد جو حوالو ڏيندي لکي ٿو ته، ”اهڙي طرح سائين جي ايم سيد جي ان مشاهدي ته، سنڌي ٻوليءَ ۾ کجيءَ جي وڻ جي پيدا ٿيڻ کان پوءِ وڏي ٿيڻ تائين ۽ انهيءَ جي ٿارين ٻور، ميوي جي لاهن پچائڻ وغيره جا ٽن سوَ ن کان وڌيڪ نالا ۽ اصطلاح آهن.“ (19)

سماج سان لفظن جي ڳانڍاپي جي حوالي سان ڊاڪٽر قاسم ٻگهيو لکي ٿو ته، ”اسڪيمو ٻوليءَ ۾ برفباريءَ لاءِ ڪيترائي لفظ آهن. اسڪيمو لاءِ ضروري آهي ته مختلف قسمن جي برفباري لاءِ الڳ الڳ لفظ هجن، جو انهن جي ماحول ۾ برفباريءَ جي وڏي اهميت آهي. جڏهن ته انگريزي ٻوليءَ ۾ انهن معنائن ۽ مقصد لاءِ ٻٽا اکر يعني fine snow soft snow, dry snow, وغيره آهن. ساڳيءَ طرح بداوين جي عربيءَ ۾ اٺ لاءِ ڪيترائي لفظ آهن جيڪي ان سماج جي چٽي طرح عڪاسي ڪن ٿا.“ (20)

اوڏن جي سماجي ۽ ثقافتي پس منظر موجب اوڏڪي ٻوليءَ جو پنهنجو الڳ لفظي ذخيرو آهي، هتي ڳالهائڻ جي سيني لفظن مان ڪي لفظ، انهن جا ڦيرا ۽ گردان مثال طور پيش ڪجن ٿا.

اسم:

اسم خاص (خاص ڪري ماڻهن جي نالا) گهڻو ڪري چوگرد جي مادي شين ۽ مذهبي اثرن هيٺ رکيل هوندا آهن. باقي ٻيا اسم خاص ۽ اسم عام پڻ اتان جي ثقافت جي انفراديت سبب انفرادي آهن يا ٻين ٻولين کان ورتل نالا (لفظ) پڻ پنهنجي ڍنگ ۽ رنگ سان پنهنجائيا ويا آهن، اوڏڪي ٻوليءَ جي ڪجهه انفرادي حيثيت رکندڙ اسمن ڪي پيش ڪجي ٿو.

لينٻ=نم، جاڙ = ڄار/ڪٻڙ، ٻورٽي= ٻير جو وڻ، پيپڙ= پپر، ٻوَڻ/ ٻبر =ٻبر، ڊگي/گا=ڳئون/ڊڳي، بينس=مينهن، سانڍ=ڏاچي، اونڌر=ڪوئو، سَسِيئه=سهو، ڪِرلا=سانڊو، جيتون=زيتون، نارگي=نارنگي، پيلِوين/ پينٽونوين=پيرون، جمون=ڄمون، تينڊسين/ مينهينٽين=ميها، موڙي=موري، پگ=پير، ٽُنيا (نونٽيا /آڱونا)، انگڙي=آڱر، مُريا=مُريو، ڏانت=ڏند، چونٽئه= مٽي جا وار، لِلاڙ=نرڙ/پيشاني، ڪيڙي=ماڪوڙي، بڇُو=وڇون، جيٺ=مڙس جو وڏو ڀاءُ، جيناٺي=مڙس جي وڏي ڀاءُ جي زال، ساسو= سس، سسرا= سهرو، هڏا/ هاڏا/ ڪاگڙا=ڪانءَ، سِلھ=سر، چئينپل/ چُونپل=چپل، گهرٽي=جنڊ، ڏانترا=ڏاٽو، بسولا=واهولو، سرڪي=چپر جو قسم، سُڦا=ڪمرو، ڪنڌولئه= رلي، ڪوٽڙا=ڪتو/باجڪو، گاگهرا=پڙو، ڪانچڙي=ڪنجري، بئينسر=نٿ، جهونمريئه=جهومر، ڦينگٽي=ڦولهڙي،

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

پاوڙا=ڪوڏر، نان=ٿانءَ، باننا=پٽر، چورڙي=ٻارڙي، ٽاٻر=ٻارڙو، تال=مکر/ڊرامو، اوُلکاڻ=سجاٽپ، اوهومائي= منجهه/گهٽ ٻوسٽ، ٻوسٽ=چنبو، ٽپڙ، پگ=پير، مُون=منهن، ماسلائين=مهارون، جماڻ= ٿوري لسي يا ڪٽي شئي جيڪا کير کي ڄمائڻ لاءِ وجهبي آهي. نِڪين=نهن، ٻُوبي=ٿڻ، جٽ=ٻڪريءَ جا وار، پڇڙ= ٻڪريءَ جي پوئين ٽنگن جي پوئين پاسي ۽ پڇ جي آس پاس جا وار، اُون= رڍ جا وار، رون=انسان جي جسم جا سنهڙا/پورا ۽ ڪچڙا وار، پونڇ=پڇ، گيڏي=لٺ، سانپڙ= لٺ (ڊگهي لچڪدار، پر اڻ چانگيل)، تلهڙ= لٺ (تازي، ڊگهي ، لچڪدار، پر چانگيل)، ڪانٻڙي=ڪانٻ ڪان ٿوري ننڍي ۽ وڏيڪ سنهڙي ڪاتر=ڏندو جيڪو ڪنهن کي ڪيرائڻ لاءِ پيرن ۾ هٽبو آهي، جو اهڙو زور سان لڳندو آهي جو هڏي ڀڄي وڃهندو آهي، گهوٻاٽا=اهو به هڪ قسم جو ڏندو آهي، جنهن جو جهلڻ وارو پاسو گهڙيل ۽ سنهو هوندو آهي، جڏهن ته اڳيون پاسو گهٽو ڪري اٽگهڙيل ۽ ٿلهو ٿيندو آهي، ڦونسر=ٻڪري (اهڙي ٻڪري جيڪا کير نه ڏيندي هجي، نياڳي اڪثر بيمار رهندڙ) مُوت=ڳئون جو پيشاب، پوٺا=ڳئون يا مينهن جو تازو ڇيٽو، جنهن کي اجا ڇيڙيو نه ويو هجي، گوبر= ڇيٽو(خاص طور تي گڏ ڪيل، ڇينٽئه= سڪل ڇيٽو، آنڏوريئه=(ٽيسٽس) آنورا، ڊونگي= دڏ، ڇينچوڙي=ڇيچ (آڱر)، ڪانڇ=بغل، اِرڪي=نونٽ، هٿا ٗلي=هٿ جي تري، پينڏئه=پني، ڳِلوي=ڳل/ ڳٽا، جاڙي=ڄاڙي، جبان=زبان، مڇا=شهپر، مڇون، ٻانڦڙيئا= پنبڻ، ڪميس=قميص، ڪُڇر=هٿ سان پڇيل ڪاني جو ٽڪرو، (ڪڇري=ڪڇر کان به ٿوڙي ننڍي)، گوڙا=ڳوڙهو، نسينگر=نيهر (ڏک لڳڻ يا گرمي سبب نک مان آيل رت)، نيهترا=نينهٽ (شاديءَ ۾ ڇني وقت مهمانن پاران مدد طور پئسا ڏيڻ)، لاڏا=گهوٽ (مونث لاڏي)، ڄِترِئه=ڪجائو(گڏهه تي ڪانين يا پاٽي جا گهڙا ڪٽڻ لاءِ ڪاني جو نهيل)، ڪٽ=ٿانوءَ وغيره ڌوئڻ ڪان پوءِ، سٽيو پاٽي جنهن ۾ ماني، ڀاڄي يا چانهه جي پتي پيل هوندي آهي، ڇاڇڙي=لسي، ٻِلُوٽئه=ڌونئري کي جُهڳڻ واري عمل توڙي، (انهيءَ ۾ استعمال ٿيندڙ سيني شين کي مجموعي طور ٻِلوٽئه چئبو آهي. سرما=سرمون، ڪاڙها=اس ڪداٽئه=ٻک (ڪپڙو، ان گيهه، چانور ۽ ڪڪڙ وغيره گهوڙي پوپي جي چوڻ تي جهنگ ۾ اڇلائيا ويندا آهن، چانوءَ يا پوت جي لاهڻ لاءِ.)

چاڪاڻ ته اوڏڪي جي لفظ جي آخري اکر تي ڪا به اعراب يا سند نه هوندي آهي.

اسمن جي مذڪر-مونث يا واحد- جمع آخري اکر تي اِ،ا،ا جا سر مان نه ظاهر ٿيندو آهي. اوڏڪي ٻوليءَ جا پنهنجا قاعدا آهن، جن تي تمام گهڻو تفصيل سان لکڻ جي ضرورت آهي.

اسمن جو ڦيرو:

مذڪر

حالت	واحد	جمع
حالت فاعلي	گهوڙا (ناسلا)	گهوڙي (ناسلي)
حالت مفعولي	گهوڙا (تگڙلا)	گهوڙي (تگڙلي)
حالت جري	گهوڙي (پيڙا ناس)	گهوڙان (پيڙا ناس)

مؤنث

حالت	واحد	جمع
حالت فاعلي	گهوڙي (ناسلي)	گهوڙيا (ناسليا)
حالت مفعولي	گهوڙي (تگڙ)	گهوڙيا (تگڙ)
حالت جري	گهوڙي (پيڙا ناس)	گهوڙيان (پيڙا ناس)

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

ضمير:

ضمير خالص: ضمير متڪلم ۽ ڦيرو

حالت	واحد	جمع
حالت فاعلي	مين(آئون)	امين
عام صورت	مين(مون)	امين

ضمير حاضر ۽ ڦيرو

حالت	واحد	جمع
حالت فاعلي	تين (تون)	تمين
عام صورت	تون(تو)	تمين

ضمير غائب: أوئي(هو، اهي) واحد ۽ جمع ٻنهي ۾ ”او“ ئي لفظ آهي.

ضمير اشارو: ضمير اشارو ويجهو ۽ ڦيرا

مذڪر			مونث	
حالت	واحد	جمع	واحد	جمع
حالت فاعلي	ها(اهو)	اِيئي	ها	اِيئا
عام صورت	اييئه (انهي)	اينئان (اِنهن)	اينئان	اينئان

ضمير اشارو ڏور ۽ ڦيرا

مذڪر			مونث	
حالت	واحد	جمع	واحد	جمع
حالت فاعلي	او (اهو)	او	او	او
عام صورت	أوئه (انهي)	أونئان (انهن)	أوئه	أونئان

ضمير مشترڪ ۽ ڦيرو:

	واحد	جمع
حالت فاعلي	آپ (پاڻ)	آپ
حالت جري	آپ سين(پاڻ کان)	آپ سين

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL (JALT)
Vol.7.No.4 2024

ضمير مشترڪ صفت: آپڪئه (پنهنجو)، آپڪين (پنهنجا)، آپڪِيئان (پنهنجون)، آپڪيئا (پنهنجين)

ضمير استفهام: ڪوڻ (ڪير)، ڪهڙئه (ڪهڙو)، ڪهڙئه (ڇا)، ڪيهڙي (ڪهڙي)،ڪهڙئه به (ڪو به/ ڪير به/ڪا به)

ضمير موصول: جڪو (جو/ جيڪو) جِڪو جو ڦيرو

حالت	واحد	جمع
حالت فاعلي	جَڪو	جَڪو
عام صورت	جڪان (جنهن)	جَڪان

ضمير جواب موصول: حالت فاعلي: او(سو)

عام صورت: او (تنهن)

صفت: اوڏڪي ٻوليءَ ۾ صفت جي لغت پنهنجي آهي، ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:ٻُٽو= بغير ڪنن وارو، ناهوڪو=ملوڪ، سهڻو، اجرا=شرارتي، مڙي=تمام، جاڏا= ٿلهو، نريند= سورهيه، پهلوان، وير، جوڌو، نواب، چڙلا=چريو، پانگڙا=ٽنگن ۾ جڏو/ ڪمزور، پنگلو، جو صحيح طرح هلي نه سگهي، ڪن حالتن ۾ هٿن جي ڪمزوري ظاهر ڪرڻ لاءِ پڻ اهو لفظ استعمال ڪبو آهي.

عددي صفت: پيلڪا، ڏُجا، ٽِيجا، چوٿا، پانچونوا، چوان، ساتوان، آٺوان، نوان، ڏسوان، وغيره..

اوڏڪيءَ جا فعلءِ فعلن جا زمانن موجب ڦيرا گردان

اوڏڪيءَ جا فعل لغتي حوالي سان تمام گهڻا منفرد آهن، ۽ انهن جون زمانن موجب صورتون به منفرد جڙن ٿيون. هيٺ ڪجھ مثال پيش ڪجن ٿا، ۽ اڳتي انهن جي ڦيرن ۽ گردانن جو جائزو پيش ڪنداسين.

ريڙڻ=هارڻ، ڊِورڻ=هارڻ، ڏيکڻ=ڏسڻ، اُڏريس=آٺوڙجڻ (ڪا به شئي پيئڻ دوران ساهه ڪٽڻ يا ڳالهائڻ سبب، اها پاڻياٺ ٿوري مقدار ۾ ساهه جي ناليءَ ۾ داخل ٿيندي آهي، نتيجي ۾ ڪنگهه ٿيندي آهي، اها پاڻياٺ نڪ ذريعي ٻاهر نڪرندي آهي، انهي عمل کي اُڏريس چئبو آهي. گوٽاڙا= ماني ڪائيندي، نڙي ۾ ڳنيو اچڻ، آلا= اچڻ، ڳِلا= وڃڻ، ٻيلا= ويهڻ، هسڻ= کلڻ، ڪُوٽڻ= مار ڪڍڻ، گيتِي آڻ= وني اچڻ، ڦسڪلائونڻ= پرچائڻ، پراسجڻ= مِڙڻ، راضي ٿيڻ، ڊِڳي يا ٻڪريءَ کي ڏهڻ مهل ٽڻن جو پرجي وڃڻ، ناڪڻ= وجهڻ

معاون فعل: هئه--آهي، هين--آهيان، هِي--آهين، هُتئه..... هئو، هُتي... هئا وغيره

انهي کان علاوه فعل، زمان ۽ فاعل جي تبديل ٿيڻ سان پڻ ڦرن ٿا، هيٺ ڪُجھ مثال ڏجن ٿا.

زمان حال: راجو روٽي کا چَ

زمان حال استمراري: راجو روٽي کا پلا

زمان حال مدامي: ساجن روٽي کاتِي چُڪلا هئه

زمان ماضي: ساجنئه روٽي کالي

زمان ماضي بعيد: ساجن روٽي کاتي چُڪلا تا.

زمان ماضي شرطيه: ساجنئه روٽي کالي هُئي.

زمان مستقبل: ساجن روٽي کائي.

زمان مستقبل استمراري: زمان مستقبل جي فعلن سان ’پلا يا پلي‘ جو اضافو ٿيندو، مثال طور: کائي پلا يا پلي، وغيره.

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

ظرف: جني= جتي، ڪني= ڪٿي، انو= اُتي، جنگي= جيڏانهن، اُٽنگي=اوڏانهن، انوس=اتان، ڪنگي= ڪيڏانهن، آگمئه=اڳيان، پُنِيم =پوئيان، نيڙئه=ويجهو، پرئُون=پري، ڪو=نڪو، ڇيڪا =جلدي، هُونٽئه =آهستي، همئه =هاڻي، آڦي = پاڻهي، وغيره..

حرف جر: سون=ڪان، پٽر=اندر، جئه=جو، ڇِي=جي، چا=جا، نئه/ نُون= ڪي، سون = سان

حرف ندا: مانٽي!(ٻيلي!)، گهڻو استعمال ۾ آهي...

ٻولي، انسان ذات جي تهذيب ۽ تمدن جو سڀ کان اعلي خزانو آهي. دنيا ۾ ڪا به اهڙي قوم نه آهي، جيڪا ٻين قومن جي تهذيب ۽ تمدن کان متاثر نه ٿي هجي، اهڙي طرح دنيا ۾ ڪا به اهڙي ٻوليءَ نه آهي جيڪا پنهنجي پاڙي وارين ٻولين کان اثرانداز نه ٿي هجي، ان کان ڪجهه ورتو نه هجيس، يا ان تي پنهنجي لساني ورثي جا اثر نه ڇڏيا هجنس، ان کي ڪجهه ڏنو نه هجيس.

هڪ ٻوليءَ جي جاگرافي جي اڀياس کي لساني جاگرافي سڏبو آهي، ته هڪ ئي خطي جي اندر مختلف ٻولين جي اڀياس ۽ انهن جي ڀيٽ يا لاڳاپن کي تقابلي لسانيات سڏبو آهي. ڪنهن به هڪ مخصوص خطي ۾ ٻولين جو اندروني فرق انهن جو لهجو سڏبو آهي، پر جيڪڏهن فرق وڏي وڃي ته انهي کي الڳ ٻولي سڏبو آهي.

”جتي جتي هڪ لساني قوم جو سماجي اتحاد قائم رهي ٿو، اتي هڪٻئي سان لهه وچڙ سبب ٻوليءَ جا مقامي تفاوت ايترا وڏا ڪونه ٿا ٿين، جو هڪ خطي جا ماڻهو ٻئي خطي جي ماڻهن جي ٻوليءَ سمجهي نه سگهن، اهڙي حالت ۾ هڪ ئي ٻولي مقامي تفاوتن سان رهندي. هڪ دفعو اهو ايڪو ٽٽو، ته پوءِ ان زبان جي مختلف مقامي محاورن ۾ فرق ويندو وڌندو، تان ڪجھ عرصي کان پوءِ اهي سڀ الڳ زبانون ٿي پونديون.“ (21)

”لسانياتي علم جا ڄاڻو ان راءِ جا آهن ته سڀئي ٻوليون ماڻهن جي گهرجن مطابق اُسريون ۽ نِسريون آهن ۽ سڀئي هڪ جهڙيون ۽ برابر آهن. پر لسانيات جي ڄاڻن جي ان علمي راءِ کي لسانيات جو سائنسي مطالعو نه ڪندڙ، اڌو گابري لسانياتي تعليم حاصل ڪندڙ ماڻهو، وقت بوقت ٽڏيندا يا رد ڪندا رهيا آهن. جنهن ڪري لسانيات جي ڄاڻن جي ان علمي راءِ کي وقت به وقت علمي دليلن سان دفاع جي ضرورت ٿيندي رهي ٿي. ڪا به ٻولي اندروني بناوت جي لحاظ کان محدود يا گهٽ مان مرتبي يا اظهار کان اڻپوري يا معذور نه آهي. مڙئي ٻوليون پنهنجي ڳالهائيندڙ جون سموريون سماجي ۽ نفسياتي گهرجون پوريون ڪن ٿيون ۽ سائنسي علم لاءِ پڻ هڪ جيترين لائق يا اهل آهن. اهي سماجي ۽ انساني فطرت بابت مڪمل ڄاڻ ڏيڻ جو ذريعو آهن.“ (22)

اهڙي ريت دنيا جي هر ٻولي ٻي ٻوليءَ کان ته مختلف هوندي ئي آهي، پر هڪ ئي ٻولي جي اندر ڪيترو ئي فرق هوندو آهي، جنهن جي بنياد تي محاورا جنم وٺندا آهي، انهن فرقن جي بنياد تي ڪنهن به ٻوليءَ يا ڪنهن به ٻوليءَ محاوري کي نيچ يا اوچ گهٽ يا وڌ نٿو چئي سگهجي.

اوڏڪي ٻوليءَ جي محاورن ۾ به فرق آهي، مثال طور سنڌ جي ناري يا مهڙاٽي، لاڙ، وچولي، اتر جي علائقن جي اوڏڪي ۾ فرق آهي. اوڏڪي ٻولي، تاريخي قدامت، لساني خوبين ۽ خصوصيتن، ثقافتي شاهوڪاري سبب انتهائي قديم ۽ شاهوڪار ٻولي آهي، جنهن تي جديد لسانياتي اصولن تحت تحقيق جي تمام گهڻي ضرورت آهي.

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

حوالا:

1. جوڻيجو، عبدالقادر، ’اوڏ اتهاس‘، (مهاڳ)، سارنگا پبليڪيشن، حيدرآباد، 2011ع، ص، 12
2. ساڳيو، ص، 13
3. ساڳيو، ص، 13
4. ساڳيو، ص، 14
5. ساڳيو، ص، 14
6. سنگھ، ناڪر لڇمي نارئڻ، ’اوڏ اتهاس‘، سارنگا پبليڪيشن، حيدرآباد، 2011ع، ص: 16
7. آڏواڻي، پيرو مل مهرچند، ’قديم سنڌ‘، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2004ع، ص، 126
8. بيگ، مرزا قليچ، ’قديم سنڌ -ان جا مشهور شهر ۽ ماڻهو‘، سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو 1999ع، ص، 121
9. انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا، جلد پهريون، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد.
10. جوڻيجو، عبدالقادر، ’اوڏ اتهاس‘، (مهاڳ)، سارنگا پبليڪيشن، حيدرآباد، 2011ع، ص، 15
11. ساڳيو، ص، 15
12. سراج، ’سنڌي ٻوليءَ جو اصل نسل‘، سراج انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، حيدرآباد- ڪراچي، جنوري 2016ع، ص: 415
13. لاڙڪاڻوي، جيئل راءِ، اوڏ، ’اوڏ قوم – تاريخي پس منظر ۽ رسم و رواج‘ (مقالو) مهراڻ، جلد 31، نمبر 1.2، سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو، 1982ع، 35
14. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، ’سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس‘، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، سنڌ يونيورسٽي، ڄامشورو، 1987ع، ص: 318
15. قريشي، عبدالحفيظ (مهاڳ)، ’ڪڇ جو رڻ‘، محمد سومار شيخ، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، سنڌ، 2006ع، ص 21.
16. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، ’سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس‘، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو/ حيدرآباد، سنڌ، 1987ع، ص: 350
17. سنڌي، حيدر، ڊاڪٽر، ’ٻولين جا سرچشما‘، اتهاس پبليڪيشنس، ڪنڊيارو، 1985ع، ص: 75
18. ٻگهيو، قاسم، ڊاڪٽر، ’سنڌي ٻولي: لسانيات کان سماجي لسانيات تائين‘، سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي، ص: 42
19. ساڳيو، ص: 43
20. ساڳيو، ص: 44
21. سنڌي، حيدر، ڊاڪٽر، ’ٻولين جا سرچشما‘، اتهاس پبليڪيشنس، ڪنڊيارو، 1985ع، ص: 162
22. ٻگهيو، قاسم، ڊاڪٽر، ’سنڌي ٻولي: لسانيات کان سماجي لسانيات تائين‘، سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي، ص: 48